

УДК 159.923.2

Крупник Іван Романович,
викладач кафедри загальної та соціальної психології
Херсонського державного університету

**ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО
МАЙБУТНЄ СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ З
РОДИН ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ**

**Empirical research of features of ideas of future family life at children of teenage
age from families of labor migrants**

Анотація.

Емпіричне дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя у дітей підліткового віку з родин трудових мігрантів.

У роботі висвітлено особливості сімейних уявлень у дітей, батьки яких – трудові мігранти. Відсутність батьків протягом великого проміжку часу, є депривуючим чинником, який впливає на розвиток особистості дитини. Проведено дослідження впливу сімейної депривації на уявлення образу майбутньої сім'ї у дітей трудових мігрантів.

Ключові слова: уявлення про майбутню сім'ю, діти трудових мігрантів, батьківська депривація.

Аннотація

Крупник И.Р.

Эмпирическое исследование особенностей представлений о будущей семейной жизни у детей подросткового возраста из семей трудовых мигрантов.

В работе рассмотрены особенности семейных представлений у детей, родители которых - трудовые мигранты. Отсутствие родителей в течение большого промежутка времени, является депривационным фактором, влияющим на развитие личности ребенка. Проведено исследование влияния

семейной депривации на представление образа будущей семьи у детей трудовых мигрантов.

Ключевые слова: представления о будущей семье, дети трудовых мигрантов, родительская депривация.

Annotation

Krupnik I.R.

Empirical research of features of ideas of future family life at children of teenage age from families of labor migrants.

In work features of family representations at children, which parents - labor migrants are considered. Absence of parents during a wide interval of time, is the deprivational factor influencing development of the identity of the child. Research of influence of a family deprivation on representation of an image of future family at children of labor migrants is conducted.

Keywords: ideas of future family, children of labor migrants, parental deprivation.

Постановка проблеми. Проблема трудової міграції має дуже багато аспектів, які впливають як на життя суспільства у цілому, так і на життя окремих особистостей. Ми пропонуємо розглянути вплив тимчасової відсутності батьків на становлення особистості дитини в сім'ї заробітчан. **А саме – дослідити особливості уявлень про майбутнє сімейне життя дітей, чії батьки працюють за кордоном, в контексті впливу на особистість фактору депривації.**

Аналіз останніх досліджень. Уявлення людини про себе, про своє місце в суспільстві є одним із наріжних каменів соціальної психології. Фундамент вивчення проблеми соціальних уявлень, до яких, безумовно, відносяться також і уявлення про майбутню сім'ю, заклали французькі соціальні психологи С. Московічі, Ж. Абрік, Д. Жоделе. Соціальні уявлення, на думку С. Московічі, формуються в результаті впливу, навіювання соціуму на особистість[4]. Вони дозволяють людині спрогнозувати результати своїх вчинків. Вітчизняні психологи дотримуються схожих поглядів. Зокрема, С.Л.

Рубінштейн розглядав уявлення як образи, які виникають у свідомості і мають надважливе значення для свідомого психічного життя, оскільки вони, базуючись на особистому досвіді, надають людині змогу планувати своє майбутнє[6]. Таким чином, соціальні уявлення виконують функції адаптації до ситуацій, орієнтації поведінки. Уявлення особистості про своє майбутнє взагалі та сімейні уявлення зокрема вивчали: К.А. Абульханова-Славська, Г.М. Андрєєва, Т.В. Андрєєва, Т.А. Демидова, В.І. Зацепін, Л.М. Івлева, А.І. Донцов, Е.Г. Ейдемільер, Т.П. Ємельянова, А.О. Кацєро, О.Б. Кізь, С.В. Ковалєв, А.О. Колєсова, Є.Б. Мацєнова, В. Д. Менделєвич, Н.Л. Москвічєва, М.І. Мушкєвич, Т.І. Пухова, О.В. Рижкова, О.М. Родіонов, Ю.Р. Сидорик, С.О. Терьохина, Н.І. Федотова, А.П. Чернов, В.В. Юстицький, Т.І. Юферова та інші. З точки зору вказаних дослідників моделі поведінки у родині, подружні та батьківські, формують у дитини уявлення про побудову та взаємовідносини у своїй майбутній сім'ї[10]. На думку таких науковців як А.М. Бережної, Т.І. Димної, М.О. Докторович, М.І. Мушкєвич, С.О. Терьохіної та інших, виховання дитини у дисфункціональній родині несе вірогідність викривлень у її сімейних уявленнях[1;2;5;9]. Тому у дітей з благополучних сімей та неблагополучних існує різниця в уявленнях на майбутню сім'ю. Вже у дітей дошкільного віку є відмінності в образі родини (зокрема в уявленнях про батьківські функції) в залежності від того чи живуть вони в повній умовно психологічно благополучній сім'ї або в неповній родині, сім'ї яка знаходиться в кризовому стані, в дитячому будинку. Особливості у цій сфері зберігаються і у подальшому. Негативний, фемінний або аморфний образ чоловіка може утворитись у хлопчика – підлітка з неповної родини. Це веде спочатку до викривлень у статево-рольовій ідентифікації, а в майбутньому призведе до відмінностей в уявленнях про власне батьківство, до фемінної моделі поведінки у родині, яка скоріш за все закріпиться у його нащадків чоловічої статі. Підлітки з розлучених родин та родин, що втратили батька рідше уявляють своє майбутнє подружнє життя, як щасливе, із дружніми стосунками. У просторі

неповної родини у дитини деформація торкається не тільки уявлень про майбутнє сімейне життя, а й уражає більш глобальне утворення – загальний образ світу, який теж має фрагментарний та несформований, нереалістичний характер з негативним емоційним фоном. Діти які виховуються в повних родин на відміну від дітей з неповних сімей мають більш реалістичний, цілісний образ майбутнього батьківства та є більш психологічно готовими до виконання ролі батьків. У дослідженні А.М. Бережної, доведено різницю між уявленнями про майбутнього обранця у студенток педагогічного вузу з повних та неповних сімей. Для перших важливі риси партнера які необхідні для якісного міжособистісного спілкування у родині, для других, ділові якості. Різниця посилюється нестачею осіб протилежної статі в їх освітньому середовищі. Для студенток з неповних сімей типова не сформованість або неадекватність уявлень про другу половину, що проявляються вузькості та несумісності особистісних якостей, котрі є на думку респондентом бажаними для майбутнього чоловіка. При цьому незважаючи на причини які привели до розпаду батьківської родини, у всіх дівчат мають місце відмінності в уявленнях про майбутнього чоловіка у порівнянні з вихідцями з повних родин. Хоча вони розрізняються і в залежності від типу неповної сім'ї. Зокрема у дочок вдів превалює уявлення про чоловіка як про надійну опору, захисника. З розведених родин – ділові якості, які з точки зору жінок необхідні для турботи за родиною. Для дочок з сімей матерів – одиначок, важливими є прояви поваги, любові, визнанні чоловіком сімейних цінностей за головні. На думку Л.В. Аргентової, зазначені відмінності обумовлені нестачею комунікацій, збідненням, не наповнюваністю сімейного простору соціальними уявленнями. На нашу думку, ці негативні тенденції при формуванні сімейних уявлень торкаються ще однієї групи сімей, а саме – родин трудових мігрантів. Це формально існуючі сім'ї, в яких виховний та соціалізуючий потенціал значно послаблений фактичною відсутністю батьків. У родині виникає деприваційна ситуація, яка вмикає могутній чинник психічної депривації, що має тотальний негативний вплив на всю

психіку людини. Особливо травматичним він постає у період формування особистості. Така сім'я має низький рівень згуртованості, нестачу емоційних контактів та спільних видів діяльності, що призводить до погіршення взаємопорозуміння. Внаслідок цих характеристик вона відноситься до психологічно неблагополучних, функціонально неповних сімей. Родина трудових мігрантів – входить у категорію дистантних (відсутнє спільне проживання батьків протягом довгого часу внаслідок специфіки роботи: вахта, праця за кордоном), в якій може створитися деприваційна ситуація, внаслідок якої дитині важко задовольнити важливі психічні потреби. В результаті порушення структури сім'ї, вона не може виконувати свої функції, які стосуються дітей: виховну, емоційної підтримки, соціального контролю, духовну (культурну), рекреативну. Тому вважається функціонально неповною сім'єю. Сім'ї трудових мігрантів відносяться до групи ризику з точки зору як збереження сімейних відношень, так і соціалізації дитячої особистості. Коли в родині виникає критична психотравмуюча ситуація, наприклад, така, як смерть одного з членів, арешт, втрата важливої роботи, подружня зрада, розлучення, то як наслідок, постійного стресового стану її членів, в сім'ї порушується психологічна рівновага. Це важкі випробування для будь-якої родини, які супроводжуються емоційними та поведінковими розладами. Ми вважаємо, що до сімей, які знаходяться в стресовому стані, з розладом гомеостазу, слід віднести і сім'ї трудових мігрантів. Відома вчена у галузі сімейної психології В. Сатир стверджує, що в благополучній сім'ї люди щасливо живуть разом. За І. С. Коном, одним із головних критеріїв, яким повинна відповідати сім'я, є спільне проживання та ведення спільного господарства. Отже, розлучена з будь-яких причин родина вже відноситься до проблемних або дисфункціональних. Роз'єднання батьків та дітей відноситься до значних стресорів, яке веде до неблагополуччя родини. Навіть найменші зміни в сім'ї ведуть до змін в житті дитини, що відображається на її психіці, зрозуміло, які серйозні наслідки веде за собою раптова зміна структури сім'ї, її устрою. Для дитини будь-якого віку батьки залишаються

дуже значущими особами. Для задоволення дитини потреби у спілкуванні із значимими дорослими, контакти з батьками повинні мати необхідну повторюваність, стійкість, глибину та інтенсивність. У дітей трудових мігрантів ці характеристики представлені в невеликому об'ємі внаслідок довготривалої відсутності батьків. Така сім'я не може повноцінно виконувати своє призначення у соціалізації та вихованні, оскільки повноцінно виконує тільки функцію матеріального забезпечення, а отже, є дисфункціональною за визначенням. Для більш повної характеристики дистантних родин наведемо результати дослідження ще однієї категорії дистантних родин – родин моряків дальнього плавання. Це сім'ї з невизначеною, аморфною структурою. Вони існують в своєрідному постійному режимі очікування. У.Я. Тарновська-Якобец, зазначає специфічний непостійний «мерехтливий» режим функціонування таких сімей який впливає на всі сторони життєдіяльності родини. В тому числі і на виховання. В такій родині переважає жіночий тип виконання батьківських функцій, частіше з гіперопікою та емоційною залежністю відношень між матір'ю та дитиною. В наслідок надлишкової опіки, дитина не достатньо задіяна у домашніх справах, несамостійна та інфантилізована. Відсутня єдина лінія батьківського впливу, чоловік частіше виключений з виховного процесу, хоча його фігура при цьому може бути ідеалізована. В результаті характерної для цих сімей самоізоляції від суспільства, діти не засвоюють повноцінно соціальні норми поведінки[8].

Потрапляючи в деприваційну ситуацію, діти мігрантів страждають від незадоволення багатьох психічних потреб (у повазі, любові, почутті захищеності, емоційної підтримки, потреби у спілкуванні з батьками тощо). Один із наслідків відсутності батьків: труднощі у повноцінному засвоєнні ролей батьків, чоловіка або дружини. Життєвий сценарій, моделі поведінки, в тому числі і сімейні, будуть складатися специфічно для даної категорії. Фізична відсутність батьків у просторовому сенсі унеможливорює емоційний контакт. Нарощується нестача спілкування, що не дає змоги навчатися

створенню довірливих відношень, що безумовно буде відображатися і на майбутніх подружньо-батьківських відношеннях. Дане припущення з нашої точки зору можна підтвердити дослідженнями впливу сімейної депривації в інтернатах та дисфункціональних родин. Класичні дослідження Дж. Боулбі, Д.В. Віннікотта, Й. Лангмейера, З. Матейчика, В.С. Мухіної, А.М. Прихожан, Н.Н. Толстих, І.А. Фурманова, Р. Шпіца та роботи сучасних науковців О. Г. Алексєнкової, Я.О. Гошовського, О.Є. Девятової, О.С. Золоторьової, А.О. Кацера, М.І. Лісіна, Г.М. Лялюк, О.Г. Максименко, П.П. Осьмак, Н.А. Палієвої, Є.А. Полякова, В.А. Пушкар, Н.В. Федорова, С.В. Шабас, І.В. Ярославцевої виявили, що саме дія батьківської депривації ускладнює та гальмує процес формування зрілої особистості, унеможлиблює її гармонійний розвиток у дітей, які виховуються у сиротинцях. Вчені, які вивчали формування особистості дітей поза родиною, вважають, що саме дія психічної депривації ускладнює процес її гармонійного розвитку[3;7;11]. Діти стають надчутливі до вимог зовнішнього середовища, як наслідок гірше ніж їх однолітки з родин, витримують фізичне та психічне навантаження. Негативні особливості стосуються уявлень про себе (в тому числі затримка та відхилення уявлень про своє тіло, що проявляється в негативному відношенні до нього). Інтелектуальні, поведінкові, емоційні, особистісні відхилення, психосоматичні розлади, труднощі у між особистому спілкуванні які присутні у багатьох вихованців дитячих будинків, специфічно сформована направленість особистості не дають змоги будувати конструктивні, засновані на співробітництві міжособистісні відношення. В результаті дії батьківської депривації соціальна позиція підлітка серед ровесників може бути низькою та залежною. Вихованцям інтернатів також проблематично будувати взаємовідношення з дорослими, що веде до затримки розвитку почуття дорослості та засвоєнню ролі дорослого, труднощам у формуванні життєвого сценарію. Їм важко зрозуміти емоційний стан іншої людини, пристосуватися до вимог суспільства, адаптуватись у майбутньому до дорослого життя. Отже вплив родинної депривації

ускладнює подальше життя. На превеликий жаль, діти, які виховуються у дитячих будинках, в більшості своїй не можуть, незважаючи на велике бажання, збудувати повноцінну, благополучну для всіх її членів родину, бо не мають прикладів сімейного життя. А якщо і мають, то зрозуміло, що негативні.

Постає питання: як уявляють свою майбутню родину вихідці з родин трудових мігрантів? Та які на їх основі сформуують вони сім'ї? Як вони стануть будувати відносини з партнером по шлюбу? Чи будуть міцні їх сім'ї, якими вони стануть батьками? Чи стануть їх родини повноцінними з точки зору виховання майбутнього покоління? **З метою відповіді на поставлені запитання було проведене дослідження уявлень про майбутнє сімейне життя дітей підліткового віку з родин трудових мігрантів та повних функціональних родин.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Експериментальною базою дослідження були наступні навчально-виховні заклади: Козлівська ЗОШ I-III ступенів Тернопільської області, Сокирницька ЗОШ I-III ступенів Хустського району Закарпатської області та Херсонська ЗОШ I-III ступенів №32. Таким чином, дослідницько-експериментальною роботою були задіяні як регіони відносно нещодавно охоплені міграційною епідемією (південь України), так і регіони, в яких трудова міграція більш поширена, та має давню історію, хоча і з іншими реаліями, оскільки попередні міграційні хвилі у більшості, охоплювали родини цілком, а не окремих їх членів. В дослідженні взяли участь діти підліткового віку (13 -15 років), оскільки це період життя в якому особистість вже достатньо зріла, щоб мати своє, унікальне бачення майбутньої сім'ї, і в той же час він є надчутливим до відсутності батьківської уваги.

З метою вивчення уявлень підлітків про сімейні уявлення була використана методика: опитувальник «Вимір установок у подружжя» Ю.Є. Альошиної, що допомагає виявити установки у таких важливих для благополуччя сімейного життя сферах: відношення до кохання, важливості

ролі дітей, сімейного устрою, почуттів обов'язку та відповідальності за інших, розлучення, автономності або залежності у шлюбі, матеріальних питань (враховуючи вік досліджуваних, не використовувались шкали оцінки значення сексуальної сфери у сімейному житті та відношення до «заборонності теми сексу»).

Вибірка дітей з родин мігрантів складає 88 респондентів, кількість дітей з повних функціональних родин дорівнює 63.

Аналіз результатів та висновки дослідження.

Середні значення по кожній шкалі представлені в таблиці:

<i>Назва шкали</i>	<i>Діти мігрантів</i>	<i>Діти із звичайних родин</i>	<i>Критерії оцінювання</i>
шкала позитивного відношення до людей	2,41	2,36	чим вище бал, тим більш оптимістичне уявлення про людей взагалі
шкала альтернативи між почуттям обов'язку та задоволення	2,73	2,75	чим вище бал, тим більше проявляється орієнтація на почуття обов'язку
шкала відношення до дітей	2,89	3,09	чим вище бал, тим більш вагомою уявляється роль дітей в житті родини
шкала орієнтації на спільну або відокремлену діяльність у родині	3,05	3,15	чим вище бал, тим більш виражена спрямованість на спільну діяльність у родині
шкала відношення до	2,75	2,63	чим вище бал, тим

розлучення			менш лояльне відношення до розлучення
шкала відношення до романтичного кохання	3,09	3,19	чим вище бал, тим виразніша орієнтація на традиційне романтичне кохання
шкала відношення до устрою родини (за патріархальним або егалітарним типом)	2,50	2,51	чим вище бал, тим менш традиційною уявляється роль жінки в родині
шкала відношення до грошей (рівень бережливості)	2,56	2,58	Чим вище бал, тим більш ощадливе відношення до грошей

За результатами дослідження можна зробити деякі **висновки**. Частина значень досить близькі за значеннями. Але деякі результати у ключових показниках вказують на розбіжність у сімейних уявленнях у вибірках. Це показники по таким шкалам як: відношення до дітей, орієнтації на спільну або відокремлену діяльність у родині, відношення до кохання та відношення до розлучення. Роль дітей є більш вагомою на думку респондентів з повних функціональних родин. Зарано робити висновки, але, вірогідно, травматична ситуація відсутності власних батьків, знецінює ставлення до дітей як цінності. Це стосується і направленості на спільну діяльність – у дітей з родин мігрантів не надто багато прикладів об'єднаної діяльності батьків. Також важливий результат, стосовно відношення до розлучення. Менш лояльно до нього ставляться діти трудових мігрантів. Можливо, через те, що вони і так вже живуть майже в неповній родині, і як і діти з неповних сімей, відчувають нестачу батьківської уваги. Крім того, не все так однозначно і з максимально близькими результатами. Кожна шкала

складається з чотирьох закритих запитань, які мають чотири варіанта відповідей. Респонденти можуть набрати однакову кількість балів, але з деякою різницею у самих відповідях. Так наприклад, у шкалі відношення до устрою родини (за патріархальним або егалітарним типом), на запитання «чи відповідають сучасні жінки істинному ідеалу жіночності», обидві вибірки вважають у більшості, що відповідають. Але категоричне «ні» виказали тільки 3,7% школярів з родин, де батьки працюють у своїй країні, і 11,4% діти мігрантів. У запитанні чи будуть як зараз так і в майбутньому обов'язки жінки пов'язані з домашньою роботою, менш беззаперечно виказались діти мігрантів. Повністю згодні – 34,9% дітей з повних функціональних родин та 23,9% дітей трудових мігрантів. Тобто, існують відмінності у сімейних уявленнях, які не чітко виявляються при статистичній стандартній обробці, тому є доцільним подальше ґрунтовне дослідження цієї проблематики за допомогою інших психологічних методик.

Уявлення людини про майбутню сім'ю є генеральною схемою, планом будівництва своєї родини. Будь-які викривлення сімейних уявлень несуть в собі загрозу розбудові благополучної сім'ї. Розуміючи вагомий вплив уявлень про майбутню сім'ю на життя окремої людини, її родини та українського суспільства в цілому, питання сімейних уявлень у дітей з родин трудових мігрантів набуває все більшого теоретичного та практичного значення.

Список використаної літератури.

1. Докторович М.О. Неповна сім'я: Особливості роботи соціального педагога / М.О. Докторович. – К.: Шкільний Світ, 2010. – 128 с.
2. Дымнова Т.И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской / Т.И. Дымнова // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 46-56.

3. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / З. Матейчик, Й. Лангмейер. – Прага: Мед. изд-во Авиценум, 2009. – 162 с.
4. Московичи С. От коллективных представлений к социальным (к истории одного понятия) / С. Московичи // Вопросы социологии. - 1992. - Т.1, №2. - С. 27-29
5. Мушкевич М. І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / М. І. Мушкевич. – Рівне, 2002. – 21 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000 – 712 с.
7. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник / за редакцією Левченко К.Б., Трубавіної І.М., Цушка І.І. – К. : ФОП «Чальцев», 2008. – 384с.
8. Тарновска-Якобец У.Я. Особенности социализации детей с дистантным отцовством: на примере семей моряков и рыбаков дальнего плавания: дис. ...доктора пед. наук : 13.00.01 / Тарновска-Якобец Урсуля Ядвига. - М., 2006. - 354 с.
9. Терехина С. А. Образы родительской и будущей семьи у девочек-подростков с делинквентным поведением: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Терехина Светлана Алексеевна. – М., 2006. – 196 с.
10. Юферева Т.И. Образы мужчин и женщин в сознании подростков // Вопросы психологии. 1985. № 3.
11. Ярославцева И.В. Специфика иррегулярного развития депривированного подростка / И.В. Ярославцева // Развитие личности. – №4. – 2004. – С.138-141